

In Vrijheid Verbonden

Dat deze expertmeeting hier, vandaag, gehouden wordt is in zekere zin een wonder, in het licht van de voorwaarden waaraan dialoog moet voldoen en de knelpunten waarmee dialoogbetrokkenen geconfronteerd worden.

Er zijn m.i. drie belangrijke voorwaarden, die echter niet vanzelfsprekend zijn

1. Bereidheid om eigen waarheidsaanspraken, voor de duur van de dialoog, op te schorten.
2. Commitment om te werken aan herstel en opbouw van vertrouwen
3. Steun, al dan niet symbolisch, door autoriteiten, zowel geestelijke als wereldlijke

Om met dat laatste te beginnen, de politieke cultuur van dit moment is niet gunstig. Dialoog is reeds moeilijk omdat zij niet plaatsvindt in een historisch vacuüm. Joden, Christenen en Moslims hebben in veel opzichten een problematische voorgeschiedenis met elkaar. In het recente verleden had de dialoog al een lage status, nu echter is zij getransformeerd tot linkse hobby. Culturele en religieuze diversiteit is beland in een sfeer van verdachtmakingen. Of is dit aan het kantelen, gelet op toenemende tegengeluiden tegen het eendimensionale denken? Vooruitlopend op de vraag naar strategische doelen zou ik willen zeggen dat de interreligieuze dialoog zijn plaats moet opeisen in het maatschappelijke discours.

Maar ik constateer nog meer knelpunten. Hoe moeilijk het is om lijnen uit te zetten blijkt nog het duidelijkst hieruit dat een substantieel deel van de dialoog gaat over de dialoog zelf. Steeds weerkerende gesprekken gaan over doelen, verwachtingen, hindernissen, teleurstellingen. Er treedt dialoogmoeheid op. Dat zou zelfs een onbedoeld effect van deze expertmeeting kunnen zijn: weer een bijeenkomst over dialoog...

Ik ontdekte zelf dat de metadialoog, de dialoog over de dialoog, het grootste hoofdstuk ging worden in mijn proefschrift, *Roots & Routes*, een onderzoek naar identiteitsconstructie in de dialoog van Joden, Christenen en Moslims. Een paar bevindingen uit dit hoofdstuk. De discussie over dialoog wordt ervaren als een Babylonische spraakverwarring. Eén verklaring daarvoor is dat veel dialooggroepen zich richten op relatieopbouw. Interreligieuze relaties zijn kwetsbaar en daarom, is de redenering, moeten delicate onderwerpen worden gemeden.

Ik heb mijn geïnterviewden – sleutelfiguren uit de interreligieuze dialoog - gevraagd naar hun voorkeuren voor dialoogdomeinen. Om te onderzoeken wat men “eigenlijk” van de dialoog verwacht, heb ik verder gekeken naar grondhoudingen, en naar dialoogmetaforen.

Een van de dialoogdomeinen is de dialoog van het leven: gesprekken tussen burens, collega's. Dit terrein was te groot om mee te nemen in mijn onderzoek. Wel kwamen er veel spontane opmerkingen, waaruit het belang van alledaagse gesprekken naar voren komt. Persoonlijk ervaar ik dit in de Amsterdamse Dapperbuurt, waar ik woon. Door de natuurlijke omgang tussen buurtbewoners lijkt het of ik mij in een geheel ander Universum bevind dan degenen die spreken vanuit het Haagse politieke discours.

Veel discussies gaan over de vraag of de interreligieuze dialoog zich moet richten op sociale of religieuze onderwerpen. Ik kan hier niet op alle nuances ingaan. Mijn conclusie is dat zowel Joden als Christenen als Moslims van mening zijn dat je het sociale en het religieuze as-

pect niet van elkaar kunt en ook niet mag scheiden. Vanuit joods perspectief is het een religieuze opdracht om je met de samenleving in te laten. Te streven naar Tikun Olam – heel worden van de wereld. Of dicht bij huis, naar sjalom bajit.

Joodse geïnterviewden zeggen tegelijkertijd dat de dialoog zich moet beperken tot zaken als sociale cohesie: laat de theologische discussie over aan de theologen. Op de achtergrond daarvan speelt de vrees voor Middeleeuwse disputaties, voor een dubbele agenda, bekeringsmotieven. Maar die zorgen moet je juist op tafel leggen. Is er een verkapte missionaire agenda? Algemeener geformuleerd: zijn monotheïstische religies onverdraagzaam? Rabbijn professor Reuven Firestone onderscheidt in dit verband: (a) inclusief of universeel monotheïsme, de visie van de profeet Micha – laat andere volken hun eigen goden belijden, (b) exclusief monotheïsme, de profetische visie van Jesaja – smeed zwaarden tot ploegijzers, maar wel op onze voorwaarden, Pax Romana en (c) extreem exclusief monotheïsme, waarvan sprake is als de Weg naar het Heil een sterke rol gaat spelen.

Vooraf Christelijke geïnterviewden in mijn onderzoek benadrukten dat sociale en religieuze dialoogdoelen met elkaar samenhangen. Velen onder hen waren ooit met gastarbeiders in aanraking gekomen. Zij zeiden, deze moslims zijn de naaste waar Jezus over gesproken had. Moslims vergeleken de dialoog met branden blussen. In het licht van de door hen ervaren islamofobie, in Nederland, kun je niet veel anders, zeiden ze, dan de islam verdedigen.

Dialoogbetrokkenen vinden allemaal dat dialoog moet leiden tot *begrip*, tussen religies en bevolkingsgroepen. En velen hebben daadwerkelijk ervaren, althans op momenten, dat dialoog iets uitmaakt. Er ontstaan interreligieuze vriendschappen. Sommigen zeiden: God was in ons midden tijdens deze interreligieuze ontmoeting. Men kent momenten van diepe ontroering en authentieke toenadering. Echter, gevraagd naar de stand van zaken in de dialoog, is men moe, somber, teleurgesteld. Men is niet negatief omdat men zelf nog steeds niet zoveel van die ander begrijpt, maar omdat de ander *ons* niet begrijpt. In dit polemische verband zeggen joden: dialoog is belangrijk om antisemitisme tegen te gaan. Christenen zeggen, het komt altijd van ons. Moslims zeggen, ze noemen ons achterlijk.

Het gaat vandaag over de toekomst van de dialoog. Om lijnen voor de toekomst te kunnen uitzetten, moeten we zicht hebben op de stand van zaken. Een diagnose van de situatie. En het is niet gemakkelijk. Mensen haken af, vanwege de polemiek, het gebrek aan vertrouwen. Maar ook omdat de dagelijkse praktijk wordt afgemeten aan Grote Doelstellingen.

In die zin pleit ik ervoor om de dialoog aardser te maken. Anders gezegd, dialoog behoeft professionalisering (niet perse door subsidiëring). Dialoog moet SMART worden, een term uit het kwaliteitsmanagement: specifiek, meetbaar, aantoonbaar, realistisch, tijdgebonden. Heldere doelen formuleren, haalbare doelen stellen, regelmatige evaluaties.

Tenslotte wil ik drie beleidsterreinen of projecten bepleiten.

1. Intertekstueel lezen – iets wat in Nederland nog in de kinderschoenen staat. Daarbij gaat het er niet alleen om de parallellen te zoeken, maar ook om knelpunten aan de orde te stellen zoals triniteit, landbelofte, extremisme.

2. Ik zou het fijn vinden als het reeds bestaande concept, preken voor elkaars parochie, wordt uitgewerkt. In de zin dat er meer structurele uitwisseling ontstaat tussen religieuze voorgangers – dit is heel goed complementair te maken aan grassroots contacten.
3. Wat dringend nodig is: het inrichten van een kenniscentrum. Als hoofdtaken zie ik coördinatie van wetenschappelijk onderzoek, bundelen van good practices, een bibliotheek, en personele ondersteuning door trainers, beleidsmedewerkers, adviseurs.